

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ В ЕПОХУ КІБЕРСОЦІАЛІЗАЦІЇ

Життя в епоху чергової технологічної революції передбачає необхідність набуття умінь, що дали б людині змогу знайти своє місце в світі, де змішуються категорії людського, біологічного та технологічного, надаючи реальності таким явищам, як перехресна реальність (VR\AR), 3D друк, робототехніка, нанотехнології, моделювання геному, біохакинг, аналіз величезних масивів даних та штучний інтелект. Представники різних галузей освіти, науки та бізнесу активно працюють над питанням визначення елементів, з яких складатиметься особистість майбутнього. У 2016 року в Давосі відбувся Всесвітній економічний форум, де було представлено набір професійних навичок, які будуть умовою конкурентоспроможності в професійній реалізації людини вже в 2020 році. На першому місці знаходиться комплексне розв'язання проблем, на другому критичне мислення, далі слідує креативність, організаційні уміння, емоційний інтелект, вміння приймати рішення та когнітивна гнучкість (WEF, 2016).

Критичне мислення передбачає здатність до рефлексивного, незалежного мислення, вміння робити висновки та користуватись першоджерелами, спираючись на доступні дані, зберігаючи відкритість до альтернативних поглядів на ситуацію. Людина, що мислить критично, здатна не тільки прийняти оптимальне рішення в неоднозначній ситуації, але й визнати лише тимчасову його придатність, активно аналізувати ситуацію та вносити зміни, якщо того потребують обставини. Уміння мислити критично допомагає вчасно визнавати свої помилки або розуміти закінчення терміну придатності певних моделей поведінки, не соромлячись, усвідомлюючи природність процесу змін та діапазону ймовірностей поміж протилежними полюсами поглядів.

У певному розумінні критичне мислення є однією із основ дослідницького ставлення до оточуючого світу, оскільки воно вимагає шукати дійсно хороші аргументи та якісні пояснення. Мислити критично означає ставити запитання стосовно усього, що відбувається та відшукувати сутнісні характеристики, важливі для поточної ситуації та конкретних подій, замість того, щоб діяти стереотипно та шаблонно, орієнтуючись тільки на відомі нам факти та відкидаючи можливість існування того, що ми не взяли до уваги або не розуміємо. Саме тому, не менш важливим є те, що критичне мислення стосується уточнення та дослідження наших особистісних меж – і визнання обмежень, вбудованих у наші пізнання та припущення.

Характеристики, які визначають носія критичного мислення у сучасному світі, включають: усвідомлення наслідків неперевіраних та упереджених суджень; прагнення зменшити частку власних егоїстичних тенденцій, враховувати поведінкові пат терни, характерні для сімейного виховання особистості, розуміти їх обмеження та альтернативи; орієнтацію на пошук загальної картини, ширшого бачення ситуації; використання інтелектуального інструментарію, який

пропонується критичним мисленням – операцій, які дозволяють аналізувати, оцінювати та вдосконалювати мислення; саморозвиток, орієнтація на поглиблення та розширення знань, прагнення до інтелектуальної цілісності, усвідомленої етичності, емпатійності, цивілізованості, осмисленого почуття справедливості і впевненості в причинах; усвідомлення, що незалежно від рівня досягнень та розвитку когнітивних здібностей, завжди буде простір для їх вдосконалення; прийняття ймовірності та права на помилки в міркуваннях і того, що завжди буде мати місце людська ірраціональність, забобони, упередження, індивідуальні інтереси, спотворення, некритичне або формальне використання соціальних правил і заборон; прагнення до оптимізації, але не спрощення (розуміння складних питань, врахування важливих нюансів, врахування та укладання в узгоджену систему потреб ситуації та її учасників); бажання поліпшити світ настільки, наскільки це у силах особистості – не перебільшуючи і не применшуючи; опора на сократівський принцип: «не варто жити недослідженим життям, адже ті, хто живе неусвідомлено, створюють несправедливий, нерівноправний та небезпечний світ» [1]. Тобто, набір характеристик виходить далеко за межі когнітивних психологічних новоутворень, навіть за межі предметного мислення, перетворюючи поняття критичного мислення на контейнер для вміщення все нових і нових характеристик, які затребувані в сучасному світі, який змінюється.

Згідно з теорією *етапів розвитку критичного мислення* Л. Елдер існують такі: I етап (нерефлексивний мислитель) припускає стереотипне, нерозвинуте усвідомлення ролі мислення в повсякденному житті, відсутність бачення закономірності негараздів, які через це виникають. Можуть бути розвинені окремі усіння, які не завжди використовуються доцільно; II етап (мислитель початкового усвідомлення) мислення ще недостатньо розвинуте і це викликає індивідуальні незручності або проблеми, які починають усвідомлюватися; III етап (мислитель-початківець) ще немає глибинного усвідомлення проблем, але утворюється вміння їх розпізнавати та визначати напрямок руху для вирішення, поступово відбувається модифікація поведінки, орієнтуючись на те, що є усвідомленим вибором; IV етап (практикуючий мислитель) набуває усвідомлення необхідності саморозвитку, готовність до цього та уявлення про звички, які необхідно напрацювати, є готовність до пошуку систематичного осмисленого підходу в оцінці проблемних ситуацій, навик поглибленого аналізу подій; V етап (провідний мислитель) має розвинуті вміння вирішувати проблеми, загалом враховує і долає егоцентризм, здатний виокремити головні причини невдач, хоча іноді певні події все ж оцінюються надміру суб'єктивно, виходячи лише з власних переживань та прагнень; VI етап (довершений мислитель) має усвідомлені рішення, відповідальність за власні дії, відслідковує переосмислення стратегій поведінки, самовдосконалюється, прагне до неупередженості та глибокого розуміння проблем, чутливий до контексту, емпатує (Elder L., 2007). Загалом проходження описаних етапів розвитку критичного мислення від нерефлексивного до все більш рефлексивного рівня описує збагачення мислення особистісним розвитком.

Найважливішою умовою для розвитку критичного мислення є наявність та активне залучення у ситуації, що потребують вирішення. І в цьому сенсі критичне мислення збігається з розвитком творчого мислення. Неоднозначна ситуація

запускає процес критичного розмірковування, а розробка стратегії вирішення проблем забезпечує опанування принципів, стратегій та алгоритмів критичного мислення. Розвиток відбувається тоді, коли ми зустрічаємось із складними ситуаціями вибору, які потребують ретельної оцінки та аналізу ситуації. Цей досвід стає матеріалом для власної і групової рефлексії, що і сприяє розвитку. Описуючи структуру критичного мислення, варто зауважити, що в його основі лежать не тільки загальні мисленнєві операції, але і процеси емоційно-вольової сфери.

Серед основних структурних компонентів критичного мислення виокремлюють такі:

1) *Формальна логіка* або розуміння логічних зв'язків між ідеями. Розуміння інформаційних множин та їх співвідношення, навички аналізу, синтезу та порівняння, уміння вибудовувати висновки індуктивно та дедуктивно, виявляти невідповідності та поширені помилки в міркуванні. Вивчення формальної логіки може стати основою формування критичного мислення лише за умови, що воно буде надане у правильному світлі з метою розуміння учнями доцільності таких тренувань.

2) *Неформальна логіка* – вміння шукати, перевіряти, виокремлювати та оцінювати аргументи, розставляти пріоритети виходячи не тільки з їх формальної ваги, але і враховуючи вагомості для конкретної ситуації нюанси, ігноруючи неважливе, навіть якщо воно значною мірою притягує увагу. Вміння робити сутнісні висновки. В основі сучасної неформальної логіки лежить логічна структура мови нашого повсякденного існування, шляхи її використання, аналіз висловлювань як виявлення психологічного стану людини. На відміну від формальної логіки, яка оперує аргументами з чіткими параметрами та повністю обґрунтованими низками доказів, а також спирається на заявлені зв'язки між елементами, неформальна логіка менш доказова – вона оперує фактами, що не обов'язково є підтвердженими і можуть існувати в інформаційному просторі без чітких зв'язків, спираючись на припущення, здогадки або взагалі їх не мати. Вивчення помилок – важлива галузь неформальної логіки. Оскільки багато неформальних аргументів не є строго кажучи достатніми для побудови висновків і певною мірою неформальна логіка зовсім не є логікою.

3) *Системний підхід* до вирішення складних ситуацій – стратегічна оцінка ситуації. Врахування зв'язків між ідеями, які не бачать інші. Зважування спільного та відмінного у позиціях та мотивах інших. Раціональне прогнозування розвитку ситуації, виходячи з різних факторів впливу на неї, що на замість шаблонного переконання, що все йтиме «так, як задумано». Вміння концентруватися на цілі та виділяти проміжні етапи її досягнення та критерії їх оцінювання, перетворювати проблеми на задачі. Врахування можливих помилок та негативних наслідків і пошук варіантів їх компенсації або нівелювання. Розвиток стратегічного мислення починається з прагнення задавати питання. Базова допитливість кожної дитини стає тією самою насінною з якої проростає готовність дивитись на світ без упередженості категоричних суджень. Саме тому, для набуття цього спектру навичок важливою є стимулювання допитливості в залежності від ситуації.

4) *Саморозвиток*, пошук актуальних та важливих ідей. Вміння ставити питання та бажання їх ставити. Гнучкість в сприйнятті базового капіталу знань та

навичок, як таких, що можуть змінюватись, втрачати актуальність або повертатись знову, в новому світлі. Їх інтеграція в нові сфери діяльності та незвичні ситуації. Варто розуміти, що орієнтація на саморозвиток виникає тоді, коли такий досвід є винагороджуваним. Здобуття навичок, які не мають індивідуального значення для особистості є важким та демотивуючим процесом, але тут варто пам'ятати, що, в залежності від точки зору, цікаве можна знайти будь де. Саме тому, тут корисними є вправи які пропонують знайти різні способи використання тих чи інших знань або навичок.

5) *Рефлексивний підхід* – осмислення і переживання людиною як окремих вчинків, так і загального смислу подій навколишнього світу та власної діяльності. Сюди входить обґрунтування та слідування власним переконанням та цінностям, розуміння власних меж, зон росту можливостей. Спрямованість на самопізнання, пошук ресурсу як у сильних сторонах, так і у тих, що потребують розвитку, усвідомлення відповідальності за прийняті рішення та сміливість їх приймати. Уміння опрацьовувати зворотній зв'язок, усвідомлення різниці між сказаним та почутим. Пошук балансу між власними та суспільними інтересами, глибоке усвідомлення категорії оптимального, як такого, що є найбільш відповідним до потреб кожного у ситуації та її загальної мети. Здатність розділяти рольову та особистісну взаємодію.

Наше розуміння світу ґрунтується на власних моделях мислення та поведінки, особистих цінностях, політичних уподобаннях, культурі, етнічній приналежності, релігії, віці, статі, роботі, яку ми виконуємо та великій кількості інших деталей. Їх усвідомлення надає можливість внести ці дані в аналіз ситуації, таким чином стаючи її повноцінною частиною, яка має свої властивості та особливості взаємодії. Не усвідомлюючи власні характеристики, переживання, звичні моделі поведінки, фактори, що надають сил або навпаки виснажують, особистість робить більшість ситуацій для себе непередбачуваними, потенційно некомфортними. Іноді буває легко забути про власний вплив на процес. Однак досвід, який ми всі маємо, може суттєво вплинути на рішення та перебіг подій. Розвиток даної сфери починається у цілеспрямованому спостереженні за собою, за ситуаціями, на які виникає емоційна реакція та нюансами цих ситуацій. За поведінкою в критичних ситуаціях. Участь, переживання та аналіз власної поведінки в неоднозначних ситуаціях є основою для подальшого пошуку успішних рішень, завдяки можливості врахування усіх необхідних деталей.

Останній рефлексивний компонент критичного мислення має суттєвий, системотвірний характер. Це допомагає зробити життя осмисленим, свідомим, структурувати його відповідно власного бачення, цінностей та рішень. Таким чином, особистість отримує інструменти для процесу самооцінювання та реалізовує свою смислоутвірну функцію, що в свою чергу пов'язане з загальним відчуттям благополуччя та наявності сенсу життя. Саме таке рефлексивне розуміння критичного мислення як складного багатокомпонентного феномену дає основу для його застосування щодо інформаційного простору. При цьому рефлексія стає ядерним утворенням критичного мислення, яке в свою чергу структурує життєвий світ у взаємопроникненні інформаційних і соціальних його характеристик. Розвинене критичне мислення суб'єкта стає основою побудови

демократичного громадянського суспільства, а також розвитку освіти та науки. Воно передбачає осмислення соціальних проблем та об'єднання для їх вирішення з іншими, залишаючись унікальною незалежною особистістю. Поінформованість про себе та світ навколо, перевірка адекватності створеної власної картини світу зменшує рівень упередженості та агресії в суспільстві та підвищує індивідуальну якість життя кожного з його представників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Медіакультура. Навчальна програма для учнів 9, 10, 11 класів закладів загальної середньої освіти (три роки навчання) / Л. А. Найдьонова, Н. І. Череповська, О. Л. Вознесенська, Ю. С. Чаплінська, Н. О. Обухова, Н. Л. Дятел, І. О. Бондаревська, О. О. Кришовська; уклад. Л. А. Найдьонова, Н. І. Череповська; за ред. Л. А. Найдьонової; Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – Київ, 2018. – 78 с.
2. Пометун О.І. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії// Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2012. - №2.
3. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д.; Наук.ред., передм. О.І. Пометун. – К.: Вид-во «Плеяди», 2006. – 220 с.
4. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія., 2012 — 31—32с. – Режим доступу до ресурсу: http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Statti_z2012/CTWorld.pdf
5. Терно С. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) / С. О. Терно: [посібник для вчителя]. — Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. — 105 с.
6. Чаплак Я.В., Резнік В.Д., Марчук М.В., Солійчук І.І. Визначення поняття критичного мислення у науковій психології [Електронний ресурс] – 2012 – Режим доступу до ресурсу: <http://yanchaplak.com/ua/sotsialno-psykholohichni-vplyv/6-krytychne-myslennia-u-psykholohii.html>
7. Elder L. The Aspiring Thinker's Guide to Critical Thinking, Foundation for Critical Thinking / L. Elder, R. Paul. – CA: Dillon Beach, 2009.
8. Elder L. The Miniature Guide to the Human Mind, Foundation for Critical Thinking / L. Elder, R. Paul. – CA: Dillon Beach, 2007. – (3rd Ed).
9. Ennis R. A concept of critical thinking / Robert H. Ennis. // Harvard Educational Review. – 1962. – С. 81–111.
10. Ennis R. The Nature of Critical Thinking: An Outline of Critical Thinking Dispositions and Abilities / Robert H. Ennis. // Sixth International Conference on Thinking at MIT, Cambridge, MA. – 2011. – №6.
11. Halpern D. Thought and knowledge: an introduction to critical thinking / Diana Halpern. – Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2002. – 480 с. – (4).
12. Paul R., Binker A. Critical thinking Handbook. Sonoma State Uni., 1987.
13. Sternberg R. Critical Thinking: Its Mature, Measurement, and Improvement. / Robert J. Sternberg. // National Inst. of Education (ED). – 1986. – С. 37.

14. Talbot M. *Critical Reasoning* [Электронный ресурс] // Philosophy Now – Jan, 2015 – Режим доступа до ресурсу: https://philosophynow.org/issues/106/Critical_Reasoning
15. *The Future of Jobs*. [Электронный ресурс] // The World Economic Forum 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs>.
16. The Foundation for Critical Thinking. *Defining Critical Thinking* [Электронный ресурс] / The Foundation for Critical Thinking. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.criticalthinking.org>.